

Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. ४५३

Title श्रीताम्रान वदति:

Author श्री रामचन्द्र:

Extent २६ Age x

Subject सूत्र. प. परिशिष्टं

| श्रोताधानपद्धतिः

धनरु७

4537

F. = 26

श्री श्री वार्यपुस्तकानिवाससहायवेल्भावात्पास्तुपेनपठनंपरिवर्द्धयन्तिआशयबु वि
नयोद्यमशास्त्ररागाप्यंवांतराःपठनेमिदिकराभेदं

नराशास्त्रमप्यनिवर्त्तय

पुष्पेत्सर्जनंकुर्यादुपाकर्मदिनेयदा।

३१
३१४
७१८

रामवाजपेयनेपुस्तकं
रामचंद्रसोमयाजिकृतंश्रीनरध्यानपद्धतिः

श्रीगणेशाय नमः॥ शान्तात्मने नमः शायस सततं नुत नृजुषे नमस्तु यो विनेत्राय विनाशाय
 फलदायिने सुतोः श्रीधरमालवस्य शिवदासारख्या देवख्यातितः संभ्राडगि विदा
 पयम्यजनकः श्रीसूर्यदासो जनि। यन्मातुर्घरासा विज्ञो देशविशाला व्यावलकाः सृज
 त्या ज्ञानरथसपद्धतिं हुतजुगां रामो वसन्नेमिषे। २॥ तत्र द्रष्टुमर्हं शुद्धिः। शुद्धे देहस्य
 व+कर्मण्यधिकारात्। तत्र कस्यचित्प्रापस्य संभावनायां स्मृत्युक्तं तत्तत्प्रायश्चित्तं
 प्राक्तदेयनोदः। अधिकारे सत्यनाहिताग्निवत्स्योपपातकेषु गतानां तदुक्तं प्रायश्चित्तं
 तं। यथा। द्रव्यापातके शुद्धिः स्यादेव वां द्वायतो नवा। पयसा वापि मासेन वा राकेनाथ
 वा पुनरिति वक्तुं द्वायातवत्तयेन प्रायश्चित्तमुक्तं। एवमिति प्रागुक्तं गोदध्याय
 न्तमिति दिश्यते तिष्ठे। पंचगव्यं पिवन्तो ह्ये मासमासीत संयतः। गोक्षु शयंते नृगता

६-न्य

गोप्रदानेन शुद्धाति। कृच्छ्रं वैवाति कृच्छ्रं वृवरेद्वापिममाहितः। दद्यात्त्रिरात्रं वोषोष्य वृषभै
कादशास्त्रगाः। इति वनुद्वा गोवधप्राये रिवत्तं। आहारकार्ये गोमूत्रं गोमयक्षीरदधि ह्युता
नियथा विधिभिर्दत्तानि विवत्रात्रौ गोशालायां भूमौ शयानः प्रातस्नाएव गाक्षरं तीरह्य
गच्छन् प्रविशन्तीरनु प्रविशन् संयतो मासमेव मासीतेत्येकं वृत्तं। मासं गोष्वेकशये गोनुगामी
तिवाते नुवर्तते। पंचगव्यस्थाने तु मासं निरंतरं कृच्छ्रं समावरेत्तदित्यपरं। कृच्छ्रं स्थानेति
कृच्छ्रं समावरेत्तत्पूर्ववत्तदिति। तृतीयं। त्रिरात्रमुपवासं कृत्वा वृषभेन एकादशो यामांतादृशी
र्दशागादद्यादिति वनुर्थं। एवमित्यतिदेशमा मर्ष्यादुपपातकांतरे गोवर्षे वसन गोपरिव
र्यादिभिर्गोवधमाधारणधर्मैः कतिपयैश्चूनत्वं मवगम्यते। बांझायणाख्यं वृत्तं पंचमं।
मासं पयो वृत्तं षष्ठं। पाराकाख्यं सप्तमं। इमानि सप्त वृत्तानि कामवारे बांझायणां स्वरेद्व

२
 र्क्षमिति ववनात्प्रत्यक्षं शक्त्यये कृया विकार्यता नि। काम्वारे तु एतदेव वतं कुरु कुरु पवार
 किनो द्विजाः। अथ कीर्तिवर्नं शुद्धं दार्थं वां दायणामथापि वेति मन्त्रं त्रैमासिकं दृष्टव्यं।
 न च गोवधप्रायश्चित्तमेव मासत्रयं यावदनु वर्त्यमानं विवर्तितं। अनेन विधिना यस्तु
 गोवधो गाश्रुगच्छति। मगो हत्या कृतं पापं त्रिभिर्मैर्व्यपोहतीति पूर्वतर श्लोकादवग
 म्यते। प्रकृते तु वत्सराद्द्विमासं हि सत्या मना हिता नि त्वेशक्त्यये कृया विकार्यता म
 वृत्ती। अनापदि नू मन्त्रं त्रैमासिकं। वत्सराद्वर्त्तकं कार्त्तं नि निना विशेषो निहितः। का
 ल्नेत्वा धाय कर्मणि कुर्याद्विप्रो विधानतः। नदकुर्वे। स्त्रीरात्रेणामासिमासि विमुह्यति।
 इति प्रतिमासं निरावृत्तं। आवसथ्याधानेपितेनैव विशेषो भ्यधार्य। कृतदारोग्यहरेषो ३
 येनादध्याड्डुपासनं। वां दायणं वरेद्वर्षं प्रतिमासं ययः पिबेदिति। अथ वां दायणादि

तांगतानियमाः। ब्रह्मवर्षेदया। कांतिर्दानं सत्यमकल्कता। अहिंसांस्तेयमाधुर्यं दमश्चेति
 यमाः स्मृताः। स्नानमौनोपवासेज्याः स्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः। नियमोगुरुशुश्रूषाशौचकर्म
 प्रसाधताः। ब्रह्मवर्षे सकलेंद्रियनिग्रहः। उपस्थानि गृहो लिंगनि गृहो गोवलीवर्दन्यायेन
 पृथगुक्तः। अकल्कताम्रकुटिलता। गोमूत्रं गोमयं हीरं दधिसर्पिः कुशौदकमिति पंचगव्य
 विधानं। गोमूत्रं ताम्रवर्ष्मयाः श्वेतायाश्चापि गोमयं। ययः कांबूनवर्ष्मया नीलायाश्चत
 षादपि। हृतं वटुश्लवर्ष्मयाः सर्वं कापिलमेव वा। अन्तानैः सर्ववर्ष्मानां पंचगव्येष्वयं विधिः।
 गोमूत्रं माषकास्त्वष्टी गोमयस्थतुषोडश। हीरस्य द्वादश। प्राक्तादध्वस्तु दश। कीर्तिताः। गोमूत्रं
 बहुतस्येष्टास्तदर्द्धतुं कुशौदकं। माषः पंचगुंजः अथ कृष्णस्वस्थं। एकमक्तेन नक्तं नूनं चैवा
 यादितेन वा। दुह्यवासेन चैकेन पादकृष्णः प्रकीर्तितः। नक्तं नेति पृथगुक्तेरेकमक्ते दिवैवा।

यावितं च त्वान्नस्य परान्नस्य वा समानमेव। प रि वार क नार्थादेः प्रेणणायां ब्राह्मणाद्येष्टे ष
 णायां वयाभ्यायाः समानत्वात्। अयावितं नोजनस्य परा यत्नत्वाद्वात्रो दिवा वेति नियमात्तावः।
 अत्राज्ञा समनियमः पराशरोक्तः। सायंतु द्वादशगमासाः प्रातः पंचदशस्मृताः। वतुर्विंशतिरया
 व्याः परं निरशानं स्मृतमिति। आपस्तंबेन तु अन्यथोक्तः। सायं द्वाविंशतिर्गमासाः प्रातः षड्विं
 शतिः स्मृताः। वतुर्विंशतिरया व्याः परे निरशानास्त्रयः। कुकुयं उ प्रमाणास्तु यथा वासं विदो मु
 खमिति। अनयोः पक्षयोः शक्त्यपेक्षो विकल्पः। एवं पादकृष्टुः। यथा कथं विधिं त्रिगुणाः प्राजा
 पत्यो यमुच्यते। प्राजापत्यकृष्टुयोः पर्यायत्वं। यथा कथं विदिति दंडा कलितवदाहृत्या स्वस्थान
 विद्वद्वावा। स्वस्थानविद्वद्दिश्वानुलोम्येन प्रातिलोम्येन वा। तत्राहृतिपक्षो वसिष्ठोक्तः। अहः
 प्रातरहर्नक्तमहर्हरेकमयावितं। अहरेकं वोपवास एवं वतुरहो यरौ। आनुलोम्येन स्वस्थानविद्व

३

विहृदिमनुक्ता। अहंपातः अहंसायं अहमद्यादयावितं। अहंपरं वनाग्नीयात्प्राजापत्यं वरं
द्विज इति। प्रातिलोम्येन स्वस्थानं विहृदिस्तु वमिषोक्ता। प्रतिलोमं वध्रेयुस्तु कृकुवांदायणोत्तरमि
ति। तत्र जयादिरहितं यद्वस्त्रीशुद्धविषयोऽङ्गि। गिरसाद्वर्जितः। तस्मात्कृदं समासाद्य सदा धर्मपदे
स्थितं। प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं न प्रहोमविवर्जितं मिति। न पादियुक्तपदस्तु पारिशेष्याद्योग्यतया वि
त्रैव रिक्तविषयो गोतमोक्तः। यथा। अथातः कृकु व्याख्यास्याम इत्युपक्रम्यति छेदह निरात्रावा
सीत द्विपुक्तामः सत्यं वदेद नार्थेन संभाषेत्त रौरव यो धाजये नित्यं प्रयुंजीतानुसवनमुदकोपस्य
ब्रानमापो हिष्ठेति तिसृभिः पवित्रवतीभिर्भोज्यीत हिरण्यवस्त्रैः शुक्लपावका इति अष्टाभिरथो
दकतर्पणान्मोहमायमं हमायमं हमायमं पुत्रेतायसायपुनर्वसवे नमोऽप्यायौर्म्याय सुविंदाय
वसुविदे सर्वविंदाय नमः पाराय सुपाराय महापाराय पारपादाय पारविक्त्रवे नमो रुद्राय प

शुभतये महते देवाय च्यंबकायै कवराया धियतै ये हराय सर्वाये शाना योगाय वः शिरो हृत्तिने क
 पट्टिने नमः सूर्याया दिव्याय नमो नीलानी वायु शितिकंठाय नमः कृष्णाय धिंगलाय नमो ज्येष्ठाय
 वृद्धायैश्वर्य हरिकेशायोर्द्ध्वरेतसे नमः सत्याय वैकायपावकवर्गाय कामाय कामरूपिणे नमो
 दीप्ताया दीप्तरूपिणे नमस्तीक्ष्णाय तीक्ष्णरूपिणे नमः सौम्याय सुपुरुषाय महापुरुषाय मध्यमयु
 रूषोन्तमयुरुषो यब्रह्मचारितो नमश्चंडललाशय कृत्तिवाससे नमः तथार्थदेवा दित्यो
 पस्थानमेता एवाज्याहुतयोद्वादशाशत्रस्यांते वरुंश्च ययित्वेताभ्यो देवताभ्यो जुहुयादग्नये स्वाहा
 सोमाय स्वाहाग्नीषोमाभ्यामिदं अग्निभ्यामिदं विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणे प्रजापतये अग्नये स्विष्टकृतये
 त्वंते ब्राह्मणानां जनमिति यो महतो व्येनसः द्विप्रमेवेनैव कृत्वा मुव्येयमित्येवं कामयेन सोहर्तिकर्मा
 विरुद्धकालेषु तिष्ठेद्वात्रावासीत। रौरव्यौ वाजयजपः। नमो ह्येत्यादिभिस्तर्क्यगामादित्योपस्था

नमः न्याहु न यौ मे वै ॥ ५ ॥ द्वादशाहं ने वरुस्य पाणादि। एवमनेके तिकर्तव्यता युक्तं गौतमीय कृ
 नेकमेव याज्ञवल्क्यी ~~कीय कृष्ट~~ द्वयस्थाने कर्तव्यमित्याहुः। अतिकृष्ट लक्षणानु। एवमे
 वानि कृष्टः स्यात्पाणि पुरा न्नोजन इति। एकमेकादिसकल प्राजापत्य धर्म युक्तो तिष्ठा
 षुः। इयंस्तु विशेषः। आद्य अह्नये पाणि पुरमात्रमन्नं जुजीत न पुनर्द्वाविंशत्यादिमासान्।
 अत्र भोजनानुवादेन पाणि पुरा न्नविधानादंत्य अहेति शब्दे प्राप्त उपवासोऽपि निषिद्धः। एकै
 कं मासमश्नीया अह्ना। पाणि त्रीणि पूर्ववत्। अहं वोष वसेदंत्यमति कृष्ट वरद्विज इति। मनुने
 तु पाणि पुरा न्नान्यत्वाच्च कृष्टविषयं। पाराकले क्षाणं तु। द्वादशाहोपवासेन पाराकः परिकी
 र्त्तित इति। वावायाणं तु तिथि ह्रस्वावरेत्यं डान् शुक्लो शिष्य उ संमितान्। एकैकं हासय
 त्ति उं कृष्टे वावायाणवरन्। शुक्ले कृष्ट इति वयं कृष्टविशेषः। तिथि ह्रस्वोति प्र निषदादि तिथि

शुभपूरां डमितपिंडं द्विद्वासौ ततश्च पंचदश्यां पंचदश्यामासान् शित्वा कृष्णप्रतिपदिवतुर्द
 श्यामासान् शीयादित्यैकैकद्वासः। दर्शं नृपवासः। एतद्यवमध्यं। यदा तु कृष्णप्रतिपदमारभ्य व
 तुर्दशादिग्यासद्वासैर्दर्शोपवासैर्होक्तप्रतिपदादित्येव वृद्ध्या क्रियते तदा पिपीत्तिक
 मध्यं। तिथिर्द्विद्वासाभ्यां ग्यासद्वा द्विद्वासौ। गोतमेन तु विशेषो दर्शितः। श्रवो नृणां पौर्णमासी मुप
 वसेदाय्या यस्वसं ते ययं मिनवो नवद्वितीयेतामिस्तर्प्यामाज्यहोमो हविषश्चानुमंत्राणामुपस्थानं
 वचं दुमसश्नुति। यद्देवा देवहेडमिति वचनसृजिराज्य जुहुयाद्देवकृतस्येन स इति वा। समिद्धिः। ॐ
 नृः नृवः स्वः तयः सत्यं यशः श्रीः कुरु कुरु इति ॐ नृः तेजः पुरुषः धर्मः शिव इत्येतेर्गोसानुमंत्राणां। प्र
 तिमंत्रं मनसानमः स्याहेति सर्वानेतैरेव ग्यासं जुंजीत। तथा। वरुनैश्च सक्तु कणायावकशाकप
 योदधिघृतमूलफल्लोदकानि हावींष्युत्तरोत्तरप्रशस्तानि तेनैव वग्यामप्रमाणमास्यादधि

कार। इति विविध विषय मुक्तं तेषां शिष्ये इति तस्मात् मुक्तशक्तो इव इव्येपि पुरिकादिना शिरव्यं उ
मितत्वं संपाद्य। कुक्कुटां डामलकादि ग्राम प्रमाणानि तु स्मृत्यंतरोक्तानि शक्तिविषयाणि। विद्वाने
ण वां डायणां याज्ञवल्क्य एवाह। यथा कथं विलिङ्गानां वत्वारिंशश्च तद्वयं। सासेनैवोपनुजीत वां डा
यणामथापरं। त्रिंशद्दिनेषु प्रत्यहमष्टाष्टमासान्वंति। तान् मध्याह्ने मध्याह्ने वनीयात्। नतुरोवाप्रा
तश्चतुरोवा। सायमेकस्मिन्नहनि चतुरोवापरस्मि। द्वादशेति वा एकाहस्योप्यपरस्मिन्सोडशे
तिवेत्यादि विधीनमन्यतया शक्त्यये कृत्वा। कृद्युवां डायणासाधारणोति कर्तव्यतानु। कुर्याद्विष
यतास्त्रोथी। कृद्युवां डायणांतथा। पवित्राणि जपेत्पिंडानां यव्यावाभिर्मंत्रयेत्। तस्य कृद्युनुसदा
स्त्रायीति मनुनो विप्रो बोदद्विनिः। शंखेन तु विहिंवा विनिशीतिषद्धानानि शक्तविषया एयुक्ता
नि। स्नातं द्विकालमेव स्यात्त्रिकालं वा द्विजन्मनः। इति श्रुतं स्नानं द्वयमेवोक्तं। एकवासाश्वरे

द्वेदेस्नात्वा वा सो न पीडयेदिति गार्गाः। स्नाने हारीतो विशेषमाह। अवरं शुद्धवतीनिःस्नात्वा ह्यमर्ष
 एमं नर्जले जपित्वा धौतमहनं वामः परिधात्वा त्रिमौम्येनादिमुपनिष्ठानेति। सावीत्रीवाजयेति
 त्यापविवाणि वराक्तित इति महेन्द्रैः। गौतमोक्तैरवयौ धाजययोः। पवित्रोपलक्षकत्वमित्यन
 घीर्णोक्तं साम्नां गायत्र्या धन्यतमपवित्रजपविकल्पः तथा महाव्याहृतिर्निहेमिः कर्त्तव्यः। स्वय
 मन्वेहमित्युक्तेर्नमो हमायेत्यादिर्विकल्पः। स्नात्वा पतिष्ठेदादित्यं मौरीनिस्तु कृतां जलिरिति वै
 शंपायनोक्तैरुपस्थानमंत्रविकल्पः। श्वमं न्येष्यपि विरोधिषु विकल्पे। विरोधिषु समुच्चये।
 तथा जपसंख्यायां विकल्पस्तेनोक्तः। सषण्णविरजं वैवतथा वैवाद्यमर्षणं। गायत्रीवाजयेद्दे
 वीपवित्रां वेदमानरं। शतमष्टशतं वा पितृष्वयेत्यन्तदेवताः। मनुष्याणां श्वैर्भूतानि प्रणाम्यपि
 रसातल इति यमोऽनुक्तो विशेषमाह। त्रैगुल्यगो स्थितं पिंडं गायत्र्या वा त्रिमं चितं। प्राश्यावस्तु न

नः कुर्यादंन्यस्याप्यभि मंत्रणा मिति । अप्यायस्व संते पयांसीत्यादिभिः पिंडुकरणात्पूर्वहविष्याभिभिः
 मंत्राणाममुद्धीयते मित्तकार्यत्वात् । व्रतानुष्ठानात्पूर्वद्युः सायाह्निकेशवपनादिव्रतरूपंग्राह्यं । यदाहवि
 ष्ठाः । सर्वपापेषु सर्वेषां व्रतानां विधिपूर्वकं । ग्रहाणामेव ब्रह्मा मिप्रायस्त्रिवले विकीर्षिते । दिनान्ते नयव
 रोमादीन्प्रवाप्य स्नानमाचरेत् । नमस्स गोमयमृद्वारि पंगव्यादिकल्पितैः । मलापकर्षणाग्राह्यं वा
 क्यशौचोपशुद्धये । दंतधावनसुर्वेगापंगव्येन संयुतं । व्रतं निशामुखे ग्राह्यं बहिस्तारं कदर्शने । आ
 वम्यातः परं मोनीध्यायन्नदुष्कृतमात्मनः । मनः संतापनं तीव्रमुद्धेह स्तोकमुत्तत इति । एतदेव स्त्रियाः
 कार्यं केशवपनवर्जमिति बोधायनः । हारितो वपनानिष्टो विशेषमाह । केशानां रक्षाणार्थं तु द्विगुणं
 व्रतमाचरेत् । द्विगुणं व्रतं आवीर्णेदिह्मिता द्विगुणा भवेत्तदिति । विद्वद्विप्रनृपक्षीणां भेष्यते केशवो
 वापनं । अने महापात किनो गोहंतुश्चावकीर्ण इति स्मरणाद्वपनं महापातकादिदोषा मिप्रायमेव ।
 तच्च कक्षारोमस्त्रिवावर्जमिति बसिष्ठोक्तं । अभ्युदयार्थे वपनाभावः । जाबानो विशेषमाह । आरंभे मघ

कृष्णाणां समाप्तौ विवेकोपतः। अथ नैव हि शालाग्नौ जुयाद्वाहतीः पृथक् कृष्णाद्वं कुर्याद्वतां त्वेनु गो
 हिराया मिदिदं हिणा दुति। यमोप्याह। यश्वातां ५ यो निद्वेति श्वस्नानं वागतयो दितं। नैमिषिका नां
 सर्वेषां तथा वैवानुकीर्तनमिति। तथा। गात्रान्यंगं शिरोभ्यंगं तां बूलमनुलेपनं। ब्रतस्थो वर्जयेन्निष्कर्व
 यच्चान्यद्वलरागकृतं दिनि। अथ प्राजापत्यादि प्रत्याम्नायाः। प्राजापत्यक्रिया शक्तौ घेनुं दद्याद्विजोत्त
 मे। घेनोरभावे दातव्यं मूल्यं ~~सुवर्णं~~ ^{सुवर्णं} नुल्यं न संशयः। गवामभावे निष्कं स्यात्तद्वर्द्धपादृष्टववेति।
 निष्कं सुवर्णं श्वत्वारइष्टुं ल्युवुः। कृष्णो युतंतु गायत्रा उ दवा सस्तथैव न। घेनु प्रदानं विदामं विप्राय स
 ममेतच्च तुष्टयमिति पराशरः। तथा कृष्णो देव्युतं वैव प्राणा यामशतत्रयं। तिलहोम सहसं तु वेद
 पारायणं नथोति। विमास प्रायश्चित्तविषये धुनूतेषु पपातेषु तु सार्द्धं सप्त कृष्णाणि। तत्प्रत्याम्नाया
 श्वघेनूदवा सार्द्धं यस्तावंत एव। मासिकवैव्रतविषयेषु तु सार्द्धं प्राजापत्यद्वयं। तावानेव प्रत्याम्ना
 यः। नां दायणा विषभूतेषु नरुपयानके प्राजापत्यत्रयं तदशक्तस्य तावंतः प्रत्याम्नायाः। यत्कृतं। अथौ

बांदायणोदेयाः प्रत्याम्नायविधौ सदेतितदुनिनः पिपीलिका मध्यादिवांदा यणप्रत्याम्नाय विषयं ।
 प्राजापत्यस्य षडुपवासतुल्यत्वात्तद्देगुण्यं वातिकेष्टस्य । बांदायणपराककृष्टातिकेष्टास्तु प्रा-
 जापत्यत्रयात्मकाः । सप्तमैकादशागवीदानसहितविरात्रोपवासात्मकगोवधव्रते तु सार्द्धैकादश-
 प्राजापत्याः । मासपयोव्रते तु सार्द्धं प्राजापत्यद्वयं । पराकस्य प्राजापत्यत्रयस्य ता । तथातस्तत्कष्टे ।
 निर्दिनस्याशक्तस्य वा न्यत्र प्रत्याम्नाय उक्तः । विप्राद्वादशवा भोज्याः पावकेष्टिस्तथैव । अन्यावाया-
 वनीका विन्समान्या दुर्मन्त्रादिति । तथा कष्टे प्रजापतिकेष्टे त्रिगुणमहरहस्त्रिंशदेवं तृतीयेव त्वांश-
 वतस्त्रिगुणितगणि विंशतिः स्यात्पराके । कष्टे संतपनाख्ये भवति षडधिकविंशतिः सैव हीना । द्वा-
 भ्यां बांदायणख्ये तपसि कृशवत्तो भोजयेद्विप्रमुखा निति । अहरहरिति सर्वत्र संबध्यते । तृतीय-
 दतिकेष्टातिकेष्टे । अत्र प्राजापत्यादिव साकल्येन याविद्वद्विप्राणां षष्टेर्भोजनं भवति । एवमन्यत्र । स्म-
 त्यर्थं सारं तु यावं नोद्वा निरन्तरं स्यातीतास्त्वावंति बांदायणानि प्रायश्चित्तमुक्तं । केचित्तु । यावं त्यद्वा

8

न्यतीता विनिरग्ने विप्रजन्मनः । तावन्ति कृष्णाणि वरेदो म्यंदद्याद्या विधिः । इत्यनग्नित्वया यद्विबन्
 माहुः ॥ इतत्रादद्यादिति नोदनया ब्राह्मणो धि करणं न त्वग्निः ॥ १ ॥ होम्यग्निं निवाग्निं होत्र इव मेव यावत्
 दनग्नित्वे त्वदिव स भवं न स्यादीनां । तेषां यजति त्वेना जुहोति त्वादति प्रसंगाच्च ॥ ॥ ततो राये राहर
 णां । तत्रारणिलक्षणां दोगपरि शिष्टे । अश्वत्थो यः शमीगर्भः प्रज्ञास्तोर्ध्वममुद्रवः । तस्य या प्राश्न
 स्वीशाखा बोदीवी बोर्द्धगापिवा । अरणिस्तन्मयी प्रोक्ता नमये वोत्तरारणिः । शमीगर्भं लक्ष्मणां वा । संम
 क्रमूतो यः शम्पास शमीगर्भ उच्यते । तादृशाश्च त्थाभावे तु । अभावे गर्भस्येति कात्यायनोक्तेरश्वत्था
 मात्रादाहरणं । अथेनागादधरारणिः । उपरिभागादुत्तरारणिः । एकस्मात्सूत्रखंडादरणिद्वयक
 ल्पने दक्षिणभागादधरारणिः । उत्तरभागादुत्तरारणिः । त्रिकशाखा सुतुम्भधरभागादधरारणिः ।
 उपरिभागादुत्तरारणिः । तत्रापित्वग्नागः दृष्टं मध्यभागस्तूदरं । एवमुत्तरारणेः । वतुर्विंशतिरंगुष्ठा
 दूर्ध्वं षपि पार्थिवं । नन्वार उक्ता योमानमरणयोः पंक्तिं त्रितं ॥ मंगुष्ठा गुलिमानं तु यत्र यत्रोपदिश्य च
 ३ ५५ ता १
 ३ ५५ ता १
 ३ ५५ ता १

ने। तत्र तत्र हृत्पर्वण्यमिर्मिलुयासदेति नियमः बृहत्पूर्वाणि मध्यपूर्वाणि तन्मूलनं ध्याय्य त्रिंशदंगुल
 नोदना न त्रिंशदंगुलस्य। अंगुलि नोदनायां मंगुलीनां द्वौ दोगा नोपरि शिषोक्ते रंगुले ररणिमानं। वाजिनो
 तु वतुर्विंशतिदीर्घानि विस्तारेण षडंगुला। वतुरंगुलमुत्सेवा अरणीया जिकैः स्मृतेति यज्ञपाश्वर्यादंगुलि
 नारणिमानं। यजमानेनोर्द्ध्वबाहुप्रपदोद्धितेन समस्थितेन वीतपंचारत्नैर्दशवितस्तिर्विंशतिशतंगु
 लः पुरुषद्वितिसूत्राणां द्वौ तौ रुषस्य पंचमौ शौरान्निः। तच्चतुर्विंशोऽंगुलुमिति सूत्रोक्तत्वाय पदं॥ दानव
 वनाचारं नैव रवरणा वत प्रमाणेषु यजमानं घटीयादिति परिभाषितत्वाद्वाजमानं मंगुलादिरं ररया
 त्रिंशदंगुलमानं। आर्द्रासुषिरावेवापृष्मंगीस्थिरादिता तथा। नहि ता यजमानानामरणिश्वेत्तरारणिरित्येवं
 दोषरतैररण्याः शोषतां॥ अथान्यागारलक्षणां गार्हपत्यस्य तु शर्वशमुदहं वाग्दहं। नस्य दक्षिणा
 वीं द्वारं सूत्रोक्तं प्राचीं द्वारं त्वर्थं प्राप्तं गार्हपत्यस्थानं दक्षसु एव दशमुदहं दशसु मय्या वा आहवनीया
 धानस्य वक्ष्यमाणत्वात् तन्मध्यभावेन प्राग्वशाहवनीयागारकरणात् नस्य प्राचीं द्वारं सूत्रोक्तं। प्रत्यग्वशाहवनीया

त्वर्थप्राप्तं। विस्तारदैर्घ्यमाने तु गृहं पत्यागारे पात्रात्मादनदक्षिणाग्न्याधानयोग्यतया पूर्वागारे तु वेदि
 करणार्थिष्वेकप्रवानयोग्यतया कार्ये। तत्र प्रथमतः प्राचीमाधनं। यथा समेशंकुं निरवायशंकुसंमित
 यारज्वामंलंउत्तंपरितिरिख्ययत्रलेखयोशंकुप्रस्थापानिपततितत्रशंकुनिहंति सा प्राचीति शब्दे।
 वि॥ शेषस्त्वस्मिन्नुच्यवार्त्तिकादौदृष्टव्यः। उर्वीदी साधनं वतत्रैव। तदंतरद्वरत्वाभ्यस्य पाशौ कृत्या
 शंकुः पाशौ प्रतिसुच्यदक्षिणाग्न्यायम्यमध्ये शंकुं निहत्येव मुत्तरतः सोदीचीति प्रागुदकपृष्ठं तद्वयस्य शं
 कोः दैर्घ्यं विस्तारादौर्द्ध्वयमितरज्योस्तत्रैव कृतं विज्ञायोः श्रुते पाशौ प्रतिसुच्यदैर्घ्यं विस्तारादौर्द्ध्वयसंपा
 तस्थाने रज्जुकृतं कलागपयलागमध्यं कर्षत्तत्राग्नेयकोणाशंकुः। एवमुत्तरतः शानकोणाशंकुः। विषय
 स्थितरतो नैर्ऋत्यवायव्यशंकुः। गार्ग्यमानवतुरश्चागारकरणां॥ श्रुथाधिकारी। श्रुथाधिकारइत्यादि
 निःसूत्रैः कात्यायननिस्तपित एवाधिकारी। दाराग्निहोत्रसंयोगं यः कुर्यादग्नये स्थिते। परिवेत्ता स वि
 ज्ञेयः परिवित्तिन्मुपूर्वजः। परिवित्तिः परिवेत्तानरकंगच्छतो ध्रुवं। ज्येष्ठश्च द्वाविहीने तु आधेयंतदनुश

मा॥ पितुः सत्यप्यनुज्ञानेनादधीतकदावन। पितर्यनाहिताग्नावप्यदधीताथवासुतः। अग्निहोत्रं व
 जुहुयादिति लोकार्त्तिकारिकेति मंजुनाथैर्दर्शितः। अस्याभिस्वसु विशेषो दर्शितः। देशांतरस्थं कीबेकवृ
 षणानुसहोदरात्। वेश्यातिसक्तपतितशुद्धतुल्यातिरोगिणः कांधबधिरकुञ्जवामनकुंडकान्। अनिवृ
 द्धाननार्यान्वक्राविसक्ता नृपस्यव। धनवृद्धिप्रसक्तः। शूकारिणास्तस्तथा। कुलैल्लोभनेनैवोरांश्वापरि मतो का
 विदन्नदुष्यति। तथा कीबेदेशांतरस्थेवापनिते प्रब्रजितेतथा। म्रियुक्तेवनदोषः परिवेदने।
 व्यसनासक्तवि लोवानास्तेको वायदाग्नजः। कनीयान् धर्ममैकाम रयेत्। पितृव्यपुत्र
 सायत्यान्परनारीमुतास्तथा। दाशग्निहोत्रसयोगेन दोषः परिवेदने। परनारीमुतास्तथा। दाश
 त्त्वं। तथावाप्रोक्षितं वप्रतीक्षेत वर्षत्रयमपि त्वरन्। प्रोक्षितं यद्यश्वावास्त्र्यवादे तस्य वा नरे
 तेपि पुनस्तस्मिन् यादेवाशुद्धयेवरेत्। आवसथ्यमनादृत्यात्रेतायोयः प्रवर्तते। सोनाहिताग्नि
 कतिपरिचिन्तितोऽप्यत इति। अथ कालनिरूपणं। अमावास्या ग्रामाग्न्या वैयमितिसूत्रे अमावास्याशब्दः
 ज्ञेयः। एतत्कालं शुक्लप्रतिपद्यतरो व्याख्यातः। इति प्रतिपदेकः कालः। कृतिकारोहिणीपुष्य

॥ शिरसि पूर्वपङ्क्तौ नीलतरफल्गुनीषु वा । अत्रयस्मिन्काले वंद्यमाः कृतिका दिन कृतसंयुक्तः तस्य
 मुख्यः कृतिकारोहिणीषु मृगाशिरः स्पष्टत्वाद्दिवाहादौ फलार्थं ज्योतिःशास्त्रे कौटुम्भिकदिशु कृत
 न कृतानयनं मनु न कृत्वाणामनादशे वा । प्रतिग्रहलोभकामस्य हस्त इति ब्राह्मणवि
 वय एवायं लोभकामस्य कृत्रियस्य । निष्कामब्राह्मणस्य वसंतः । ब्रह्मवर्चसकामस्यापि वसंतः । तच्च ब्रा
 ह्मणविषयमेवेति सकामनिष्कामयोर्ब्राह्मणयोर्वसंतः । मृगशिरः कृत्रियस्य । स्त्रीकामविप्रकृतविशो बर्मा
 ष्मः । वैश्यस्य वर्षा । रथकारस्यापि वर्षा । अन्वाधानं वैकल्यकं । अथ यदेवैनकदा वयं नृप न मे दद्या
 मीति दधीतेति श्रुतेः । कृत्रिया द्वैश्यायां जातो माहिषः । वैश्येन शूद्रायां जाता करिणी । माहिषोत्तकरिण्यां
 जातो रथकारो रुद्रागृह्यते । नतुरथकरता योगादच्योपि । रुद्रैर्योगापहारित्वात् । रकारस्याधाने मि
 यतं वनाभावादिनिवात्स्यः । इति सूत्राणां कर्कषारथकारस्याधानमात्रे । धिकारो नान्यत्रेति एका व्याख्या
 कृता । आधावेति शूद्रस्याष्टीवद्वेष्टः शूद्रस्य । मस्तुशूद्रस्येति लिंगदर्शनादुत्तरकर्मस्थेष्टपुधिकार
 इत्यपरा व्याख्या कृता । प्रजापशुकामा नो ब्राह्मणादीनामपि वर्षा कालः । अत्र बालुष्पाश्यादीनि तन्मूह

विरंतानिपुथकपथकंगङ्गिकर्माणि। तेषामेकतरस्याप्यंगस्य प्रधानस्य बाह्यपवारे सांगस्य तस्यावृत्ति
 नतु प्रायश्चित्तं न नाम्ना नादग्न्य नावाह्व। अथ पात्राणि। तत्र मंथनयंत्रं। सारवदारववात्रमो बिलीन
 प्रशस्यते। खदिरादि सारमयी द्वादशांगुलामाध्याधिक विस्तृता सारवारपारीणगर्भे प्रोतलोहोऽत्रय
 नोहस्तधारणयेत्यदं ॐ बिली। तथा द्वादशांगुलमुत्रयतो लोहबद्धमग्नभागे ॐ बिली तैगर्ल प्रवेशयो
 ग्यप्रोतलोहकीलैर्लंकिं विमध्य संगृहीतं मष्टाक्षिमूलभागे द्वांगुलसमवतुरस्य प्रमंथाय प्रतीवशयोग्यं
 न्निबद्धात्रं। तथा शाणसंमिश्रगोवालमयं त्रिगुणं व्याममात्रं नेत्रं। इति सारणि मंथनयंत्रं। बाहुमात्र्यः सुवः
 पाणिमात्रपुष्करास्त्राग्बिलाहः। समुखप्रसेका मूलदंडा भवन्ति। इति सूत्राण्येकं कनीतादृश्यं निहोत्रह
 वलीपाणिः करतलं। पुष्करं मुखो प्रसेको धृतादिस्त्री स्वपायापात्नी मुखदंगता। तस्याहं सर्वं पुष्पाका
 रतामुकपुष्करस्य यज्ञपार्श्वे प्रादेशतोक्ता सा प्रसेकेन सह मूलतौ धारणदंडौ। उः त्र्यङ्गो मुखरवातं न
 पाटितप्रदेशे। इदं श्रीश्रीपालाशजिह्वः। आश्वश्रुपभृत। वारणा-यहोमसंयुक्ता निद्रितियुरिनाषणाद्वार
 णीध्रुवा। अरन्तिमात्रः सुबोङ्गुष्ठपर्वतलपुष्क इत्यग्नभागे गुष्ठाग्नपर्वव्यासष्टे तरवातो वैकं कतः सुक

मे ३

मा

सुवंप्रतप्येति सूत्रादस्य वैकं कतिः। रवादिः सुवः स्थु श्वेतीष्टं रवादिः। अगुश्च पर्वमात्रमवदान
 मिति सूत्रादाज्यादिद्ववद्व्यमपि तावन्मानं यत्र मातितावत्वातगां नीयं। तत्र व्यासार्द्धमानेन वृत्तं। तच्च
 सुंदोगाः सुवैष्ट्या एवत्वातं द्वंगुष्ठं परिमंडलमिति परिशिष्टेष्टान्मध्ये विधिति मदघाघः सौक्ष्मेण
 ध्याणाकारं संपादयंति। बाजिनां तु नासाकानुक्तेर्न विधिः॥ वाराणां बाहुमात्रमग्निहोत्रहवाणीनिधाना
 र्थं कूर्चवैकल्पिकं। अरन्निमात्रः रवादिः स्व कृत्तिः स्थुः। शुषेवैष्ट्या वंमिषीकामयं नडमयं वा
 हस्तपरिमाणां। कपालानि तु मृदाफमात्रं कुर्यादिति श्रुतेर्यावत्कपालमनतिष्टृष्टुमिति पुरोडा
 शप्रथमसूत्राद्वैकपालां तं पाणिं संपितमिति यज्ञपार्ष्वपाण्यश्च शुष्कमात्रं कुर्यादित्यनयोः साम्य
 मिष्टंतवाष्टकपालादिवितौ तावद्भिः कपालैः पाणिमात्रता यथा भवति तथा कपालानि मृन्मया
 निपक्वैकानि कार्याणि। मंशम्या वाराणी प्रादेशमात्रं वृत्ता। म्या सुवैष्ट्या एति यज्ञपार्ष्वैकैः। कृष्णा
 जिनां। उल्हृस्वल्ह सुसत्ते वारणे मध्यमं गृहीते अर्थपरिमाणे। उल्हृस्वल्हस्याग्नौ गेखातं। मुसलस्य

॥ १०० ॥ १०५ ॥ ११० ॥ ११५ ॥ १२० ॥ १२५ ॥ १३० ॥ १३५ ॥ १४० ॥ १४५ ॥ १५० ॥ १५५ ॥ १६० ॥ १६५ ॥ १७० ॥ १७५ ॥ १८० ॥ १८५ ॥ १९० ॥ १९५ ॥ २०० ॥ २०५ ॥ २१० ॥ २१५ ॥ २२० ॥ २२५ ॥ २३० ॥ २३५ ॥ २४० ॥ २४५ ॥ २५० ॥ २५५ ॥ २६० ॥ २६५ ॥ २७० ॥ २७५ ॥ २८० ॥ २८५ ॥ २९० ॥ २९५ ॥ ३०० ॥ ३०५ ॥ ३१० ॥ ३१५ ॥ ३२० ॥ ३२५ ॥ ३३० ॥ ३३५ ॥ ३४० ॥ ३४५ ॥ ३५० ॥ ३५५ ॥ ३६० ॥ ३६५ ॥ ३७० ॥ ३७५ ॥ ३८० ॥ ३८५ ॥ ३९० ॥ ३९५ ॥ ४०० ॥ ४०५ ॥ ४१० ॥ ४१५ ॥ ४२० ॥ ४२५ ॥ ४३० ॥ ४३५ ॥ ४४० ॥ ४४५ ॥ ४५० ॥ ४५५ ॥ ४६० ॥ ४६५ ॥ ४७० ॥ ४७५ ॥ ४८० ॥ ४८५ ॥ ४९० ॥ ४९५ ॥ ५०० ॥ ५०५ ॥ ५१० ॥ ५१५ ॥ ५२० ॥ ५२५ ॥ ५३० ॥ ५३५ ॥ ५४० ॥ ५४५ ॥ ५५० ॥ ५५५ ॥ ५६० ॥ ५६५ ॥ ५७० ॥ ५७५ ॥ ५८० ॥ ५८५ ॥ ५९० ॥ ५९५ ॥ ६०० ॥ ६०५ ॥ ६१० ॥ ६१५ ॥ ६२० ॥ ६२५ ॥ ६३० ॥ ६३५ ॥ ६४० ॥ ६४५ ॥ ६५० ॥ ६५५ ॥ ६६० ॥ ६६५ ॥ ६७० ॥ ६७५ ॥ ६८० ॥ ६८५ ॥ ६९० ॥ ६९५ ॥ ७०० ॥ ७०५ ॥ ७१० ॥ ७१५ ॥ ७२० ॥ ७२५ ॥ ७३० ॥ ७३५ ॥ ७४० ॥ ७४५ ॥ ७५० ॥ ७५५ ॥ ७६० ॥ ७६५ ॥ ७७० ॥ ७७५ ॥ ७८० ॥ ७८५ ॥ ७९० ॥ ७९५ ॥ ८०० ॥ ८०५ ॥ ८१० ॥ ८१५ ॥ ८२० ॥ ८२५ ॥ ८३० ॥ ८३५ ॥ ८४० ॥ ८४५ ॥ ८५० ॥ ८५५ ॥ ८६० ॥ ८६५ ॥ ८७० ॥ ८७५ ॥ ८८० ॥ ८८५ ॥ ८९० ॥ ८९५ ॥ ९०० ॥ ९०५ ॥ ९१० ॥ ९१५ ॥ ९२० ॥ ९२५ ॥ ९३० ॥ ९३५ ॥ ९४० ॥ ९४५ ॥ ९५० ॥ ९५५ ॥ ९६० ॥ ९६५ ॥ ९७० ॥ ९७५ ॥ ९८० ॥ ९८५ ॥ ९९० ॥ ९९५ ॥ १००० ॥

मूलमार्गेववातः यत्तुमुसलोत्तुवन्तागहोइति यज्ञपार्वेप्रदेशतत्त्वमनंतवयनविषयादृषडु
पत्नेश्वर्यपरिमाणोवावमये। इजवारणीहस्तमात्रीमध्यमंगुताहीनयिरवाताव। त्वेववारणीलोक
प्रसिद्धं। तत्राष्टाशीतिशतमीषावतुः शतमहोत्तुशोक्तिर्युगं। वत्वारोष्टकाः शम्भोत्तरथकारशास्त्र
मिद्धिः। उपवेष्टेवारणीहस्तमात्रः पृथुगः। अन्यस्यात्तीतिजसीमृन्मयीवार्थपरिमाणः। तथोपस
र्जनीपात्रं। तथापुरुषवतुष्येनोन्मयपात्रयोग्यमन्वाहार्थपात्रं। अन्निवारणीहस्तमात्रीकृतिः। योत्रु
मोजंविगुणंव्यममात्रमुभयतं८पाशं। पुरोजात्रापात्रोवारण्येकिंवित्स्वातेथपरिमाणे। वारण
होत्रुपवेष्टेनपीठहेतुबदनं। वारणपृथुतीक्ष्णमुखंजादेशमात्रोष्टतावदानंवेकस्मिन्वावरुणेऽप्यदेशो
तावमसाक्षतीवाशरीत्रहृत्पात्रावरुणेऽप्यदेशोऽर्थपरिमाणः। पूर्णपात्रमञ्जलिपरिमाणजन्मप्राप्ति
वारणीधनीपूर्णपात्रञ्च। उत्तयत्रावदोतायलितदयवद्वारण्येखडवतीवारण्यवतुरांजसुरंगुत्तस्वात
स्तनदंडसाहितंक्रमविशेषेऽर्थपरिमाणप्रणीतावतसीइति॥ ॥ अथप्रथमप्रयोगेमात्रसंज्ञासु

12

पूर्वकमात्पुदधिकं साह। प्रतिपद्याधतप हो मावास्याया मुपक्रमः। तत्र ननु तत्राधनपसे नु तत सर्वे पुः।
 तत्र पुण्याह वाचनी। ऊउता चा जरणवस्त्रमात्यं धे रूदं मुखा रू विजः क मे ए प्रा मु सो भ्य रू ज
 मे ए वि जो व पु या वी यथा गार प त्या ह व नी य द क्षि ए गी ज स्य वा ह मा ध सो। तत्रैतिर त्वं का रा दिति र स्य र्च
 तस्त्वमे ब्रह्मा ज वा न वा मी त्य स्य नु डा ब्र ह्म ताः। ए व हो नु र ध मी र गी ध म्। ततो ब्रह्मा दित्यो विहर पा वा
 ध प धु व की दि दा नी तेषां च स्न स्न शा खानु स्मा र्ग दि ह्म रा दि प्र तिय रू॥ छंदो गाना नु च त्वा रो मह ति
 उ॥ प्राप्ती ति ति क्त्या वा नु आ श्रय प्रा शान मा त्रा धी मु क्त ता पि वि य ते। य ज मान स्य वै क ल्पि क प दा धी
 व ध्म र ए म ग्रा ध ने ये वै क ल्पि काः। स्ते रु वि क प्र त्या य षि त म या व ध्म रि ता इ ति। स वि ज्ञा म नृ चि री य य ज मान
 पू र णा ली प्रा मु र्खे व द ण म्मा गार न रू पी। अ चि र्ख व प नं वा। त न स्ताना दि मु ड् त्वा त से अ ह ते व स्त्रे प रि ध र्णे व ची व। अ
 ह ते प्र धो ने इ ति व र्कः। अध री य मं त्रः प रि धा म्पा इ ति। उ त्र री य मं त्रः य ज्ञा मा ने इ ति ग ह्यो क्तः। प त्या स्तु म्मा ने व
 र्वा ड् गार ह पु त्या गार ह प त्या र सा ध ने य मा। अ र ति श्च उ र म् स्तु र्वा न्मा नेः स्तु रो भ वेत्। र ध य मं त्र इ ति प त्या

ईश्वरदत्तिएति यज्ञपाथ्यो केशपरिमौडलो नयं खरः तत्राप्यरतिरित्यनुवृत्तेरुक्तमात्रताखरत्रयस्य गम्यते। अ-
रत्तिकनिष्कनिष्ठेन मुष्टिहोति लोके। अस्मिन्नास्तेन पंचारतिरित्यादि सत्रावृत्तुर्विंशत्यंगुलौ हस्त एवारतिः। तत्रम-
उत्तरकरणी। मुल्लवान्निके। करण्यर्द्धाष्टमांशाद्यकरण्यर्द्धेन संडलौ। नामयेवेतदा तुल्यं चतुरस्रेण तत्फलौ। समचतु-
रश्रकरणी। अंगुलानि १४ तदर्थं। १२ तदष्टमांशाद्धौ॥ एतदक्षरकरण्यर्द्धं सार्द्धं १३॥ अनेन व्यासार्द्धेन नामितं संडलं
हस्तमानां व्यासार्द्धवर्गवर्गाद्धैत्रफलैर्दशगुणान्मूलतितिकायैः। अत्रोत्तरत्वेन दोषः। नयं खरः पूर्वजागोतादृष्टास्तु-
प्रक्रमपुंशस्य खरपथाद्भागो यथा जवतितथा कर्तव्यं। आधनेवदिकं क्रय्यं सोमेतु द्विपदो भवेत्। अग्नौ तु त्रिपद-
क्रय्यं। दिति प्रक्रमो नियमितः। अतो नयं खरमध्यमं स्य खरमध्यमं स्य प्रक्रमेणुकरणेति त्याग्निधर एव तौ त-
स्तन्महविष्करणे बोद्धव्यं। न्यत्र नेतु मयै जवदतर्था पौर्णमासिकवेदिमध्येऽप्यथर्व खरपातस्यात्तग्यगारयो-
या संकोलता न स्यादतस्तस्मिन्नाग्निरिति मुध्वसत्रेऽग्निस्तानस्य खरस्य शंस्य प्रोक्तो लक्ष्यते। एतदर्थं वयो ग-
द्येति मुल्लवस्तत्रै। प्रक्रमस्यानियतः। त्रिपदः कात्यायने १४। वितस्ति च यने। पदमात्रो लोके। पंचदशी गुलौ दशौ गुलौ

यस्या १४

आ प्राची द्विगुणोत्तरा। अत्रोदगर्धस्य त्याकै ग०। अयं मुखः पक्षः पक्षः। अष्टादशी गुणैर्मध्यमद्वये विहृतस्त्विति
 नि। अत्र जीवा शरीरक्यदलहतशरस्यवर्जदशाहृतन्वति० वित्तजैदवाप्तत्वं प्रज्ञापते कामुकस्य कलनिति प्रत्य
 य० कार्य०। अस्य चतुरस्रसाधनम्। प्रागुदीगुणोता। अयं व्यासाद्विहितकैर्कयेत्। कोलेषु सस्यानातिख्यचतुरस्रचतु
 गुणैरिति। अत्र विशेषशिवेर्गुणोर्द्वैतानां त्रिविस्तारत्रिमेखत्वा। अयं नामानुरूपः स्यात्परिधिपरिशिष्टतथा इति।
 अयं परिधिः दोत्रादहिर्मेखत्वा परपथीयः॥ ॥ गारुपत्यखरेऽयोः पंचनसंस्काराः० उदगे यजमाने तु तज्ज
 ह्या क्ररात्याविहृकरणेन तत्संस्काराः अयं देवस्त्वात्रिस्त्रि० तथा च नायुपुराणे। कउतपेषणं यैव तथैवोद्धृ
 खनं सदा। सत्त्वाद्द्वयपितृणां स्यादेवता नीतिरुच्यते। इति प्रत्यतयोरेवारण्योर्मेधने तत्सं॥ उत्पन्नस्याने सत्रा
 धनी वैश्यकृत्वादातेनानाहितमग्निं हुतो विष्टं वा दध्मत्वा। न्ना इन्द्रा। यत्राक्षोणे निस्सा दशात्महान सादा। दिवा
 शानरागमाद्यैश्च छयायजमानस्या। अस्मभ्य समीपे यजमानः प्राज्ञमुख उपविश्य भुंक्ते वा० पितर० पितरो देवा
 यो ह मस्मि स संत्यजे। यस्याहमस्मि न तमंतरयाति स्वमदृष्ट० स्व० श्रोत० स्त्र० हुतमस्त्विति देवानाह्वयति त्वं

ग्नौ एकेन पात्रेण परतिष्ठं दोगेयजमाने सोऽङ्गादृक्का ब्रह्मादयोऽनग्नीधः चत्वारो महीर्त्विजः कियत्किं
 यदेदं नमादाय नेष्टा विद्वंस्तानीति तन्मौक्षिपेद्युष्मत्ततो धृत्यु रासिक्तेन ते नो दास्येदं नस्य मध्यं प्रासेव
 नाय निमंस्तु तं हृत्वा तत्र सपिशासि चतिष्ठं दोगेयजमाने ब्रह्मणा प्राग्वस्तस्मा मुपवेशनी ततो धृत्यु
 राज्ञेनास्यस्मास्ति यन्वाच्यन्तीः समिधे ग्रावस्यादधत्ति तेषु समिधाग्निं जुहोत नेति प्रथमी
 तं त्वा नय विष्णुतिदितायां उपत्वा जे ममेति वृतायी उपविश्य सुसमिदाय न जात वेद से इति जपति त्रैस्व
 र्येण धं दोगेयजमाने सोऽङ्गादृक्का ब्रह्मादयोऽनग्नीधः अन्य कियत्कियदो दर्न हुता स्वायन्तीषु अग्नेोक्षिपे
 युष्मत्ततो धृत्यु रासिक्तेन ते नो दास्येदं नस्य मध्यं प्रासेव नाय निमंस्तु तं हृत्वा तत्र सपिशासि चतिष्ठं दोगेयजमाने ब्रह्मणा प्राग्वस्तस्मा मुपवेशनी ततो धृत्यु
 राज्ञेनास्यस्मास्ति यन्वाच्यन्तीः समिधे ग्रावस्यादधत्ति तेषु समिधाग्निं जुहोत नेति प्रथमी
 तं त्वा नय विष्णुतिदितायां उपत्वा जे ममेति वृतायी उपविश्य सुसमिदाय न जात वेद से इति जपति त्रैस्व
 र्येण धं दोगेयजमाने सोऽङ्गादृक्का ब्रह्मादयोऽनग्नीधः अन्य कियत्कियदो दर्न हुता स्वायन्तीषु अग्नेोक्षिपे
 युष्मत्ततो धृत्यु रासिक्तेन ते नो दास्येदं नस्य मध्यं प्रासेव नाय निमंस्तु तं हृत्वा तत्र सपिशासि चतिष्ठं दोगेयजमाने ब्रह्मणा प्राग्वस्तस्मा मुपवेशनी ततो धृत्यु
 राज्ञेनास्यस्मास्ति यन्वाच्यन्तीः समिधे ग्रावस्यादधत्ति तेषु समिधाग्निं जुहोत नेति प्रथमी

ददाति इति श्रुतं न ज्ञेयं तं। शांडिल्यः कृत्रु लोपावेतु रुक्मा अर्धवेना शिपदो शुभ्रा बुद्धयमवेष्टो दधादि
 ति मन्यते। तत्र ब्रह्मं च उच्यते श्यस्योयं ते दक्षिणा प्रतिष्ठिता। एवमयेयः। साधारणी तु इयेतो दक्षिणा वउआ
 श्यस्य रतिश्चादि। रक्षमेव लोदन इत्यर्धराहा यजमाना इति विमो वरं ददति। गौत्रस्मिण स्यावरोपामो राज्ञ्य
 स्याश्चो वै श्यस्योतिपास्करः। एतच्चाउ च्चाश्यमानादिवरदानं तं। अस्याधानदिनात्पूर्वं संवत्सरं वा कुर्यात्। अ
 स्मिन्पक्षे। निष्पत्तिरसंयोगेनाशान्नियमः। अजवेधनं जागरणं वाघं वस्येति वउष्ट्यं। अस्मिन् अपनेतत्परवायेष्टे
 ताभ्यश्चावीयंते ममभ्याः। अस्मिन्नेव वपदे विशेकः। आधानोत्तरकालमग्नि होत्र होमकाले गार्हपत्ये जुगतेया
 मादग्निमाहृत्य तेन वाउ च्चाश्यमानोत्तरकाले वाउ च्चाश्यमानो जयिवात्मेवाग्निं विहृत्याग्नि होत्रं जुहुयात्। १७ नः सु
 धोने राहृणं। अस्मिन्चाउ च्चाश्येयुण विधिश्चान्मान इत्यस्यैकममिदधानादि न नवति। अथ प्रकृतो रत्रो यज
 मानश्च वै कल्पिकं नेजनां वै कल्पिकं तस्यैव जागरणं। अग्रे अशत्रिं दारणं शकलैर्वगोमयपिंडैर्वनिमिषि
 तैः। अल्पावशिष्टायां रात्रौ तथा नेरुपशमनां यदि नित्यो दक्षिणाग्निनिषेत सदा तमग्निं दक्षिणतो वानयेत्। अ

२५

स

त्राग ह्येतत्स्थानेपरिस्मृतहने। उपतेपनं। उद्धरणमिति च वारुण्यार्थः स्मार्तधर्मप्रचारश्चेत्यजमाने भुक्ताण्ड
पंचमं प्रोक्तं स्मार्तं च तं चण्डाश्च वारुण्य एव हि राणं निधाय सुवरष्टमा सूत्रात्तद्वदं च खरपरिमाणेन दृष्टाकारतया सुय
धांतेषु शर्करा निवपति। हिरण्यपरिमाणे सत्रापीष्टं मेधे प्रज्जगत्तमानं हिरण्यं भवति। मानं कुरुं जाति। पञ्चाशच्च
शर्कराः पञ्चाशत्पूर्वे दद्याद्विषमतिं। दक्षिणे तः खरस्थाने दशसप्तपंचचेति यजमानोक्तं पंचाशत्संख्याः शर्करासु
ः एता अपि स मां तरतया न निवेशनेन दृष्टाकारः कार्याः। एके हिरण्यनिधमस्य पर्याङ्गः। ततः प्रष्टादष्टासु प्रक्रमेष्टे
कादशसु वा द्वादशसु वा मति सिद्धेषु वा प्रक्रमेष्टु आहवनीयार्थं च वारोभू संस्काराः। अत्रास्ते अंशु द्वाण हिरण्यनिधाना
दिशर्करा निधानांतं सर्ववश खरस्य समवत्स्यता शर्कराणां। विषमते ताव विशेषः। विदतीये दक्षिणे स्थानं प्रागुक्तं। तत्र
पि वारोभू संस्काराः। अत्रास्ते अंशु द्वाण हिरण्यनिधानादिशर्करा निधानांतं पूर्ववत्। खरस्य धनु राकारताद्वा विंशति
शर्करताव विशेषः। संभाराश्चिष्टपि विकल्पेनाततो धर्षयजमानं प्रेष्यति वाचं यच्छाशर्णीकतेरिति। अयमं यनं शुद्धि

उदितेवा। अत्रुदितमयनपदोयाहवनीपो इरणउदितएवागार्हपत्यस्वस्यपश्चाद्दोगेमंथनं। छंदोगेयजमने ब्रह्मा दक्षिणे
 नाग्यायतनाभिगवायत्राग्निं मेथिष्यत्। सुमृदक्षिणतश्चासनात्त्राणंदक्षिणानिस्थेऽग्निरग्येऽग्निरस्यः परावसुरिति मं
 त्रेणउदकं स्पृशेत्। तस्मिन्नुपविशति। श्रावमोः। मदनेसीदामीति। उपविश्यभूर्भुवः। स्वर्गं हस्यति। उह्माहं मानुवउं इति
 जपति। एतद्यजुषोपवेशनमथत्राधि। इदं शांतिरिति मते निहितेयौ क्रियते। चेषामत्रैवातते धर्षयतीति प्रोच्यत्यथमानये
 ति। अग्नीध्रवानममृंतदभावेऽनुवा नंतदभावेन द्वाहमानयति। अनृत्यद्वेष्टमानयोतिप्रैफ। आनयनमात्रं उच्चार्य
 रस्यस्थितेऽग्नेमंथनं। यातुत्रमाद्यंगुलानितच्चिरइति यत्तपार्थी। त्पारण्यप्रभागश्च शिरस्त्वं। अरणवयवाः। छंदोगेय
 रितिशेकाः। मृद्धीक्षिकर्णवत्राणिकं वरावापिपंवमी। अंगुष्ठमात्राणेतानि द्व्यंगुष्ठं वक्ष्यते। अंगुष्ठमात्रं दद
 यं अंगुष्ठमुदरं स्मृतां एकांगुष्ठा कटिलेया द्वौ वस्त्रिद्वौ कण्ठकं। जत्रजंघेऽरपादौ सवउ अंगुष्ठेऽर्थाक्रमं। अरणवयवा
 ह्येतयोऽतिकैः परिकीर्तिताः। यत्रहुहमिति प्रोक्तं देवयोनिमुनत्यजेदिति रवादिश्यसेवनं तस्याहं पुरवस्थोपविष्ट

२६

स्याद्धर्मोः प्रागग्रयामरणोऽप्यपितायां मृतभागवत्येनवतातिमृतादेवनवांशुतत्यागइत्यविरुद्धं। अयं उक्तं दोगैः सह
 वाजिनानां विशेषाय द्वाजिपरिशिष्टेयज्ञपाश्र्वे उक्तानां प्राकृशिरावेदिर्यथा वेदिस्थारणिभिः अर्घ्यः प्रादुर्गुखमंथेत्यप
 र्चयणा हिमा। प्रादुर्गुखे विततो यज्ञः प्रादुर्गुखे नैव हृत्यते। प्राक्प्रणीतानि पात्राणि तस्मात्प्रत्यक्षं मयीयतो ह द्यवा इरुणं
 दृष्ट्वानीतः प्रत्यक्षुखोद्वरा तमिच्छेत्पुनरायं तं तस्मात्प्रत्यक्षं मयीयत इति प्रागग्रयामरणे स्थापनमुक्तं। अर्थात् उक्तं
 तस्यैवोत्तरारणे। उक्तं दोगपरिशिष्टे उक्तं वात्र उक्ते प्रमथायंगदं दृष्ट्वा विवक्षाणभृशोत्तरायामरणे तदुत्तरमुपरिच्यसे
 दिति उत्तराग्रयां अरणेः स्थापनमुक्तं। तत्पुनरादृष्ट्वा तथैवोत्तरारणे। वात्र उक्ते प्रमथाय मिति उक्तं। अथ शारवी
 यकल्पग्रन्थपरिष्ठात्सारात्तु कर्मश्रेयश्चरं यस्मरति। नूनो वायतिरिक्तो वायः सुशारवो विदितो विधिः। तेन यत्तु या
 द्यज्ञं न कुर्यात्प्राप्तं विक्रमिति। सुशारवा अथ उक्तं परशारवा अथ च यत्। कर्तुमिच्छति इत्यर्थः। मोघं तत्र सुवेष्टि तमिति
 वा तत्र। याममात्रेण नेत्रेण विततेन वलीयसा। त्रितिरावेष्टकैर्वस्त्रं वा कर्मनेः कर्मथने तथा वात्राय कीलकाय स्या

17
 मौविलीमुदगयको। विष्टं जाद्वारयेद्यं निष्कंपेयतः शुक्तिप्रारणं प्राप्नुवत्ययजमानस्य तदशकौ वयस्य। छंदो
 गेयजमाने उत्रिष्टुद्देश्यते त्रेण वात्रं पश्यो ह्यं शुका इति पत्न्यो मय्यंति। तथानैकयापि विना कार्यमाधानं नार्यया
 द्विजैः॥ अकृतं तद्विज्ञानीया सर्वानाचारं प्रतिय इति विशेषः तत्र छंदोगाः पूर्वमंथत्परणपंते प्राच्यमेष्ट्या यथाच्यु
 तिरिति प्राच्ये शुतिरिति वाज्रिति रपि संयोजनीया। अत्रायमस्माकं उपदेशः **यमंथावेधराण्यं निमाध्रवाप्र**
 नालिका। वहिर्यातीगतीराशगश्चिमात्मनिपातयेत्। छंदोगेयजमाने मंथनस्यारं मे विशेषः जसा अरणी मृष्ट
 अरण्योरिति प्रासाहमाम श्रवापत्री निरुवे पुत्रिरितराणीति निमाषया विर्गायेत्। अथवा साहसा प्रोन्नदाज
 सकि। विराहं दू। अग्निर्देवता। मंथनारं मे विनियोगः। अपरपण्योः ५। ज५॥ लाघा यन मूत्रकारभते राण्योरित्वा
 दीनियथोक्तानि मामानि ब्रह्मा गायति अर्धयुपे पिता येवदाधानं जयमते उयदा जाते वारवंतीयं द्वियमाणे व
 मदेवं निहिते यज्ञयज्ञीयं इति तामकायनमतं लं वनं तदनारण्योरित्वादीनां गानं किंचेत् सा मत्रयगनमेवाय।

निवाधुः प्रेष्यति छंदोग एव यजमाने ब्रह्मा मथ्यमानेनौ अग्निर इति राशि मराय सा मोरश्च तरविर्ग येश राशि मराय
सा प्रहृष्टा विरा र छंदः अग्निर्देवता मथ्यमानेनौ गाने विनियोगः ॐ ह ५ ३ ५ हा ५ ३ ५ हा ५ ३ ५ आ ४ मी ५ श न र राः
डा री र इति निजी र ३ र ४ एणोः ५ ॥ ॐ ई ३ र ३ ४ पा छंदोग एव यजमाने धूम उद्धिते ब्रह्मा वेधसे धूम एव तीतिया मसा मग्निर्ग
घटे यम आत्रो यम रुषिः अउष्टु छंदः अग्निर्देवता मथ्यमानेनौ धूमो द्योगाने विनियोगः ॐ त्वे र षा षे ५ र ३ धूम ४ म ४
स ४ एव ४ ती ४ हा ५ ३ ५ डा पा जातेनौ यजमानो वरं ददाति अयं वरो धर्म वे एव देयः वरश्च रूपं सर्वभुक्तां एकमेव न सा वरश्च
संकल्पमाहुः वायं वन नियमारा छंदोगे यजमाने ब्रह्मा जातेनौ रथं तरं दवेगा धति स ह मनसा लाभ काय न भते उद्वे
वायं तीयं तत्र रथं तस्थु वसिष्ठ रुषिः कुरु इति रा बृहती छंदः ॐ ई देवता जातेनौ गाने विनियोगः आरति रत्वा र मू
२२२ नो र छंदो वा अयं शतं सुजात आयेः प्राण मम ते दध इति मंत्रेण अग्निश्चा मो सुखे वा युर्दने यजमानस्य संवत्स
रवा उप्यारयेत तः सर्वानादधीते ति पक्ष एतन्न भवति जात संयोगा रा उद्धास क्त भवत्येवात्म संस्कारत्वा रा अष्टतं प्राण आ

१४
 इयदतिरुक्ता सोवाप्रपादानं यजमानस्य। उमरावेये आत्मसंस्कारवाङ्मयसो न भवति अनिश्चासकृष्टार। तत उत्पत्रा
 ग्रेर्हीरुनिर्ज्वलनं छंदोगे यजमाने ज्वलिते यौवसादर्शिगपचितीगाथि साः मत्रिर्गायति गाथि सा त्रोगाथी रुचि। बृह
 ती छंदोगिर्देवता प्रज्वलिते यौगाने विनियोगः। उं अ५२५ रिपगापउ५ वि५ त्रपमा५ ६५ ५। ५। ५। ततो ध्वरुर्गर्ह्यत्पसं
 नारेषु ज्वलंतमग्निमादधाति। भ्रुवः अंगिरसां वा देवानां व्रतयते व्रतेनादध इति अंगिरो गोत्रे यजमाने। भ्रुवः रुभूणां वा दे
 वानां मित्यादिना भ्रुगोत्रे। इतरगोत्रे भ्रुवः आदित्यानां वा देवानां मित्यादिना। भ्रुवः अरुणस्य वा व्रतयते व्रतेनादध इ
 ति द्वित्रिये यजमाने। भ्रुवः इंद्रस्य वा व्रतयते इत्यादिना उरराज्ये यजमाने वा सणेन त्रित्रियायां जाते। भ्रुवः मनो ह्याया
 मणो व्रतयत इत्यादिना उवैश्ये। भ्रुवः रुभूणां वा देवानां मिति उरथ जातिवाजिनियतमाने त्राध्वर्युरथंतरंगायेति त्र
 स्त्राणं प्रेष्यति विकल्पेना विकल्पश्चायं वक्ष्यमाणेषु षाणां स उदितानां सर्वसां। रथंतरं वृष्वसुक्तां वक्ष्यमाणेषु पित
 गानपक्षे उपांशुप्रयोगः। श्रुतेरिति पविभाषया उपांशुयजुषेति श्रुतेर्वदोपक्रमवाच्यसां यजुर्वदविधानादुपांशु

गानां मुपेक्षितं चैर्गायति। उदितेष्टहेसंतमजम ग्रीधेदवाततः पलाशविकंकतका र्भरी वित्त्ववदिरोडं वरायतमपरिधि
स्रष्ट्यापरिमितं प्रणयनीयं विमूढमिति परिनाधितवादेकविंशतेरधिकेऽत्यग्रं धीनवश्रुहृतीत्येवंपरिनाधितप्रकारेण वि
मूढनवद्वैररजिमितैः काष्ठैः संपादितं पुंजमूलदेशेष्वावधिमिषित्वायनागस्ययमनीषु मृच्चरोययहीवागिमिध्रकाश्रग
तमुद्धरति। न विधेनोद्धरणं यम्येति सूत्रक्षेदं प्रणयनमतः कथं विमूढनवद्वैमपरिमितं चेन्न स्यात्। उद्यतो उद्धरणम
त्र प्रणयनमेवेष्टं तथा च लाघायनमूत्रं शुश्रिणीयमानं यथेतन्मुगच्छेदिति। छंदोगेयजमाने उपदेश इयमिध्रमश्रप्रमाणं
परिकीर्तितमिति विशेषः। यजमानो नीयमानाग्नेर्होमो यथा देह उपेया तथा उगच्छति। अथ स्रमं यन कालाहृतोऽवातद्भा
वेऽपुवातद्भावे न द्वावाऽनस्मान्नीयते। नयन काले ध्वर्ष्वामदेष्टुंगायेति प्रेषति विकल्पेनासवश्चेप्रेषितगानपक्षेऽयं तस्य
रूपरूपोपांशुस सहायेऽछंदोगेयजमानेऽमुनसा। वामदेष्टुमहावामदेव रुषिर्गायत्री छंदः सो देवता द्वियमाणे म्रौगा
नेति नियोगः। उं का उपपापनपश्चा ४ इयि उं २२ आ ४ ५ ४ वाप ३। तारयो ३ ५ २ हारयि २ छंदोगेयजमानेऽत्र लाघायतना

नो रक्षिणत एवात्र गच्छेत् । निधीयमानश्च दक्षिणतस्मिंश्चेत् । ततः स्थापिते यौ प्रवविद्युः सुषोपविशेत् । इति ध्यानं तद्युक्तं । इत्य
 स्त्रैवैव यजुषोपवेशनमाह न प्रवीक्षा वसरो । अथाश्चमकमयतीति क्रतेरध्वर्जविरोधादग्निमयस्मै दत्वाश्च दक्षिण पूर्वपादे न सं
 सारानधिष्ठायाश्च प्रांचेनीवावत् स्थायति । अथा नावेन दुहो वृ हद्वा येति वव्याणं प्रेषति वाव्रह्मा तपोषितगानपदोस्त्व
 वडुपां शुद्धहमा मटवे मरुत्तगाये शब्दो मे उच्यमाने श्यौ वनिहिते यौ मनसा गानंत सूत्रोक्तवा शतत्रापितमकायनमूने च व
 यतायतीयगानां । तत्र हृहमा म्रामरद्वा ज्ज्वलितं हती छंद इन्द्रो देवताग्निनिधाने गाने विनियोगा इन्द्रो र हो रयि रवा रमि
 र हि र ह व वा र म र हा र र ए रा ह सू । ततोऽध्वर्युरश्च यदा कांत संजास्य लभग्निना हि रुय स्पृश्य तृतीयेनोपस्पर्शनेन भूभुवः क
 च्चरंगिरसां वा देवानां जतपते जने न दध इति प्रववद्यथर्षि संजारेश्च शिमा दधाति । द्वितीयेनैव स्पर्शनेन वा प्रथमेनैव वा द
 धात् । अथ यजमानश्च रक्षा त्यरि कृष्यो दह्यपविश्ये भ्यर्वा र्द्धा चारं सणं कुर्यात् । द्यौ र्विभूत्रा दधे इति त्रैध्वर्येण जयति । इ
 दं परिक्रमणादि जपांतं विकल्पितं । आ यं गौरित्यादिभिः सिद्धं नः सार्यगतीनि दुर्निश्चितं । निरुपतिष्ठते यजमानो विकल्पेन ।

२७

20

यज्ञायतीयंगयेतिषेष्मतिवाततःप्रेषितोब्रह्मशैतवद्यज्ञायतीयंगयति यज्ञायतीयसाप्रोथिवैद्यानस्तुष्टि। ककुअव
 रवृहतीसुंदः। अग्निर्देवताअग्नाधानेगानेविनियोगः। उं य५ज्ञा३५४५ज्ञा४ इवो२३ग्रा४या५इ।। वा२३५५। ततोध्वधुरे
 श्वामाद्यायात्रीक्षिणेनप्रदक्षिणंपरीत्योदाश्वसुसृजति। कृतमक्षत्रसामवपनवाउष्याशपजगरणेभ्रमर्वाह्मिचिरंनण
 सापिशितीर्नदाकुर्यादिति नवपराद्यावैकल्पिकास्रवत्तत्रोक्ताः। ततोध्वधुरःक्षणद्वितिजुहोतियथा। अज्यंस्थाल्यांनिरु
 थगार्हपत्येध्विअयति। होमसंबन्धाद्वैकंकतीकृतंअवशेषितवाश्वदिरेकवंचसंमार्ष्टि। अज्यमुदयुदाश्वपवित्राश्वसु
 त्सयावेद्यकृवेणयोनः३र्णेनकृकृणतियाष्टहीवासमिधमुपरिधारयत्राहवनीयंगवातिष्ठसमिधंवदवाजुहोति।।
 स्थानउपविश्यदक्षिणेनावाद्ययजमानेनावारचः। स्वाहेतिजुहोति। इदंयज्ञापत्य इतियजमानस्थाल्यागः। ततोयजमा
 नोवरंददासीतिवाग्विभर्गं कुरुवत्रध्वयवेवरंददाति। लाघापनोक्तेरववक्ष्याम्यथार्थं। अथाध्वधुरिणि होत्रंजु
 होति। तत्र होम इद्योपयथादितत्रैवोक्तं। तत्रयजमानस्यसंचरष्ववेशः। सायंप्रातःसाधारणोयथा। अंतरेणपराग्रीगवा

20

दक्षिणेन बाधदक्षिणं ब्राह्मणीयं परीयोपविशति सुस्थाने। प्रत्यक्षेण तोगा हपत्यस्थापञ्चुपविशति। यजमानस्याग्निं
 । अथ यः कूर्वे कुशा ब्राह्मणीयगा हपत्यरक्षिणा ग्रीष्मवापरा मीय पुद्गलसधारमा हवनीयं पयुर्दक्षति। अग्निहोत्रं दोह
 यतिगां ब्रूयेति प्रवेष्टुं वस्त्रं श्रद्धेण स्थाप्या मायं कृतायां प्रसीपदी चं वा। दक्षिणया द्वारा प्रवेश्य सर्वेणा हवनीयमाह
 त्यगा हपत्येउत्तरतो गारा विरुद्धा विप्रयति। दक्षिणेना कर्णोत्पामिवापः अनस्वज्योत्पद्यते निधायं विरुद्धा स्यात्तिउदकं
 केकलं सुक्कुवं प्रतथया एना संमार्ष्टि। पुनः प्रतथोत्त्रेष्वा मीत्याही उ पुत्रयेति तिष्ठता यजमानेनोक्ते च उरः कृत्वा पुत्रयति
 । उपरि समिधं धारयन्गा हपत्ये सामीथेनोपरि नावेना हवनीयं हरति। उरवमावेष्टुं च धारयन् मध्ये निष्ठोद्युष्टु होति।
 स्थान उपविश्य समिधमादधाति। प्रदीप्ता मनिष्ठु होति रक्षं किं चि शेषं पात्रांतरे वसिष्ठगा हपत्यमेत्युत्तरं कृत्वा
 नयति न समिधं येवा हवनीयं नीत्वा रक्षं किं चिष्ठु होति। कूर्वे निधायगा हपत्यावेक्षणांतदो मप हो। उत रोषावेकीरुत्प
 यसी मुत्तराङ्गतिं रक्षं कृत्वा दृष्टिं कचिपरिशेत्वा द्विः प्रकल्प्य कचं कूर्वे निधायोपशृज्य कचं कूर्वे निर्माष्टि। दक्षिणतः

तानंयज्ञोपवीतेवाश्रय उपस्थयेतरयोश्च प्रष्टुमिच्छन्त्यः स्थाल्याः कृवेण हस्तौ द्वे द्वे कथं शेषमनामिकथा द्विः प्राश्योष्ट्र
 धानिर्लेद्या च म्पोमिवति । रतीयाशु दुस्तित्वर्थी कूर्त्तस्थाने त्रिर्त्रिं चति कृत्स्न वमाहवनीये प्रतप्य निदधाति । स
 मिध आरधाति सर्वेषु यथापद्युहितं यंत्रास्युपस्थानं यदुद्घाणं प्रायशः रक्षीमं बुधशानं संवरविमो कम् ॥ द्वादशाहं
 ते तद्द्वयं विनिर्वपतीति आधानदिनात्रयोदशे द्विमासे वा द्वितीये मासे वा तृतीये मासे वा षण्मास्ये वा संवत्सरे वा स
 घोवानवेत्यष्टौ पक्षः । तत्र तिस्र इष्टयः । अग्नये पवमानाय प्रथमा । अग्नये पावकाय येषु क्ये द्वितीया । अदित्यै च रुद्रिती
 या । तेष्वे इत्यनुवैरिति संश्रुताः । शंखाय नशाखायां त्रयोऽंशुः । देवा इष्टी । अग्नयेष्टा कपालाय प्रथमा । अदित्यै च रुद्रिती
 या । तत्र प्रथमायां पवमानेष्टौ अग्न्य आधानादि ब्राह्मणतर्पणं तोविशेषः । तेष्वेवाग्निषु प्रवारः । पवमानेष्टाहं यद्वेत्तवा
 मि पवमानमष्टा कपाले न प्ररोज शो नोपांशु इत्यादि देवतानि ध्यानं यजमानस्य । नात्र ब्रह्मवरणं प्रष्टुं च शवात्तस्य तिष्ठेण
 सुष्ट्या । तदंशे यजमाने ब्रह्मवे विशेषः । इष्ट्यादिषु सर्वेषु यजुषोपविशेत्सर्वो यजमानाश आहवनीया निभुखो वाप

रिषि संध्यति सुखोवाः कृगया नि सुखोवा उचरा नि सुखोवा वसा यो रंतराय जमान धौ व सं चरो नाश्रयः । वसत्रयः प्र
 तोष्मा मीत्य धर्षणोक्तो वसा स विरप्रसृतः प्रणयः प्रविः सुः दृहस्यति वसा हं मातुषं मि सतु मंत्रये रणीता प्रणय
 नादिता द्विमेकां तं मौनी श्वाः । हविः देहाति यत्तु रंतवा । अत्रय दो संवय नु हरणादि सुत्रया जस मिहानां तं मौ ये वा हो
 न धर्षया कर्मणि क्रियमाणे च वण्यत एव । अत्रये पवमाना यत्तु दृष्टं दृष्टा मीत्य धर्षया विशेः । वसा हविः प्रोक्षिष्यामीति
 चोक्ते चंदोग वसा स विरप्रसृतः प्रोक्षभूरित्यादि । अत्रये पवमाना यत्तु दृष्टं प्रोक्षामीत्य धर्षया विशेः । चंदोग वसा वेद
 परिपरिग्रहे स विरप्रसृतः परिग्रहाण भूरित्यादि । इन्द्रावर्हिः प्रोक्षणा यत्तु ज्ञात्सर्ववत् प्राणदानेऽपि पवमानं गच्छेति ।
 पवः शसामिधेयः होतुः । जले सामिधेना रत्तु वक्ष्यामीति होतुः कृत्वा चंदोग वसा । स विरप्रसृतः होतुः बुद्धिभूरित्यादि
 पूर्ववत् । हासि पवमान मित्युपांशु आवहेत्युधैः । देवा इत्यादि होतुः विशेः । उत्र मप्रयाजे स्या हासिं द्या हासोमं
 स्या हासि पवमानं न मित्युपांशु द्या हा देवा इत्यादि वा र्दद्यावा न्य नगौ । प्रधानयोगेऽप्येव पवमाना येत्युपांशु अत्रु

॥ सुत्रेऽपि विहितः ॥ ये इयं नाम होमिषवमानमग्नेष्वयं योषं वौषट् ॥ ये यजामहस्युतिवषट्कारा उच्चैः ॥ अथ त्रयेऽपिष्टन
 उच्चैः हीति प्रोक्तः ॥ महद्यवालमर्त्यः एव तोमित्यत्राह ॥ अग्निं विष्टुं कृतं यजेति प्रोक्तः ॥ ये यजामहोऽग्निं विष्टुं कृतं यजामह
 यत्र यत्र विद्याधामा यया द्योमस्तु प्रियाधामा यया लगेः पवमानस्तु प्रियाधामा यया देवाः ॥ सर्वत्र प्रधानदेवतोपांशु
 उच्यतां हविरग्निर्होता उरोहितो धृष्ट्या विवर्धति ॥ अवेद्यतमा उवाच ॥ प्राशिञ्चं ह्येदं गजह्वरे विशेषः ॥ आद्रियमात्तं
 प्राशिञ्चं दृष्ट्वा उमं त्रयेतामित्रस्तु त्वत्पुत्रा प्रतिपश्यामीति तत आचम्य गृहीयादेव स्थात्वा हस्तेऽप्यप्रतिपश्यामी
 मेऽमृतवेदेऽमृताय परमार्थः ॥ अमृतो देवतोऽं प्रत्यग्यं प्राशिञ्चं स्थापयति ॥ अथिष्टाः स्यान्मनोसा दयामीति अंगुष्ठाना
 मेकायां आशयदंतैरस्य शत्रिगिरेः ॥ अग्नेऽस्येन प्राप्तामीति आवप्नोसि पाणिनिदवाता इंदुश्चाजगरे सां द
 ॥ मीति उक्ते पात्रेषु क्षात्वा कथापनं स्थाने निदधाशये नयथावा आहूते तैर्नैव प्रस्थापयेत् ॥ अं ह्येदं गजह्वरे सां द

विंशतिपक्षे वा पर्यवर्तिता जैमिनिना तु स्रष्टाभ्यामे अपरिमाणे । शिष्टस्य संख्या प्रतिषेधस्य बुद्धिश्चादित्यधिकरणे एका
 देया सद्देया द्वादश देयाश्चतुर्विंशतिर्देयाः । शतं देयं सहस्रं देयं अपरिमितं देयं इति शास्त्रांतरा यि श्रुतौ अपरिमित
 शब्दस्य परिमाणप्रतिषेधा यत्तु संख्यांतरं वा तसंशयेऽवयवाद्युत्पत्त्या संख्या । अत्र च प्रवर्ण्ये स्त्रीरुत्पत्त्यस्य द्वाय प्र
 सिध्या संख्यांतरविधिं च अपरिमितं देयमित्यस्य स्थापितं ॥ अथा अनियमो वा विशेषो पदेशादित्यधिकरणे
 परिमितं देयमित्यस्य बहुविधपरत्वेऽपि किंतु सहस्रात् नमधिकं चेति संशयेऽर्वागपि बहुवचनसंभवाद नित्य
 मं प्रवर्ण्ये स्त्रीरुत्पापेक्षिकोऽपि बहुवचनः सहस्रापेक्षया भवेत् । तस्यां नंतरनिर्देशात् सहस्रादधिके परिमितशब्दो
 निर्णीतः । एवं वाजिनां श्रुतावपि एवं बहुदशवारं चतुर्विंशतिं वेति धृत्वा भूयसी धेति श्रुतत्वाच्चतुर्विंशत्यपेक्ष
 या भूयसीनामन्योदक्षिणा विधिः । इति वचनरोपहा इति प्रकृतं । विभागस्तु पूर्वोक्तः । अत्र चंदोगे यज्ञमानदक्षि

लोचुविरोसः। सर्वेषु वाजसनेषि पक्षेषु वरेऽधिकः। तथा। ये तु मनद्वाहं वसतरी वसतरमजं शरणपात्रं प्रथमायामिष्ट
 वधिकं दद्यात्। उत्तरयारपीष्टोः प्रत्येकं ये तु मनद्वाहं वसतरी वसतिकेन पृथग् दद्यात्। प्रवदद्वाहं वसतिकेन पृथग् दद्यात्।
 प्रथमयोऽपिष्टोः स्थानेऽप्येयोऽष्टकपालपक्षे प्रथमयोर्द्वौ त्रैलोक्यः। सञ्चिता दद्यात्। अध्वर्यागं रिसीति दक्षिणा यमं
 विशेषः। छंदोग ब्रह्मा उग्रवा हायस्त्रैलोक्यं दक्षिणा मातृभते। प्रजापतेर्नागो सीति वा। अथवा प्रजापतेर्नागोऽस्मृज्जिष्टा
 च यश्चानक्षितोऽस्याक्षित्येता प्राणापानौ मे पाहि ममानव्यानौ मे पाह्युदानया नौ मे पाहि गौरस्फूर्जं मे विवेहीति। ततो
 दक्षिणा सुयजमानं वाच्येत्। प्रजापतिं च या अश्वत्था दद्यात्। समामागम्याणां नौ वरं वसतरी वसतरमजं शरणपात्रं ददा
 नि ब्रह्म ब्रह्मा (सि ब्रह्मणे वाङ्मता ज्यमा माहि सीरिङ्गलो मयं शिवो न वेत्य उग्रह)। तो प्रयोगांग दक्षिणा पक्षे गावा नित्यत्र
 त्रिष्टो गा इति। इति द्वादशादि पक्षेष्टेष्टां अष्टादष्टे तगावा परादि क दक्षिणा प्रति दद्याता मिति यजमानः। ब्रह्म य
 स्ते विभागश्चैव परिटहाणेत्यादि। छंदोग ब्रह्मा उग्रवा जसमिधमनुमंत्रयते। देव सवितरे तं ते यज्ञपाङ्क हं हसतयं ब्रह्म

24

लो। तेन यज्ञमवेत्यादिमाद्यं। दिनवत् इह मादयं तामित्युपां शुभमिति तेषु चैरिति शेषः। दृष्टव्यं च समिधितुं शुभं वक्ष्ये हम्प
 त्तिर्ब्रह्माहं मातुष इत्युपां शुभं मित्युच्यते। अथवा सावित्र्य मृतः श्रुतिषु भूस्त्यादि साधारणानुसंगमं कुर्यात्। अथ
 पूहनेऽप्येवमानस्यो जितिमित्याद्याह। अग्निः एवमानस्य मय उद्विचिचा मूलका के। अग्निपवमान इत्युपां शुभं इह
 विरित्युच्यते। रजुमता वीरुधतेत्युपां शुभं होत्याय इत्युच्यते। रजुमतेत्युपां शुभं। अंदोग उह्याण समिधश्चिभः प्रणता विमोके
 कृते आहवनीयेभ्यः दद्यात्। एधो रोचिषी महिष्या हेति प्रथमा। समिदा समिधे विधा महिष्या हेति द्वितीया। परेभ्यस्त
 मावप्यं यद्वा यज्ञतमानिमानया समिधा वयं सर्वं तदप्युज्जहस्या हेति तृतीया। तस्माहवनीयस्य प्रतिष्ठते। अपोश्च
 धावना रिषः रसेन समगम्यहि। पयस्या तत्र आगमं तं मासः अजवर्चसेति। समावेत्तये का सनेन पुनर्यजुषो पवि
 रोहितशोडित्यः। अस्याधेये। छिपुष्यमायां यजुषो पविरोडुत्तमायां समिधश्चादयः। गौतमा। एथाग्निष्टिष्ठिति
 धानं जस्याः ऊनयं कुर्यादित्यर्थः॥ ॥ द्वितीयोऽष्टो देवतानि आनेऽग्निं पावकमष्टाकपालेनाग्निं शुविमष्टकपालेन त्रीहि

28

मयेनयवमयेनवापह्येदेवतापदमुपांशु। पात्रासादनेमोः शकपालानि द्वेऽरोडापात्रे हविर्यहणे प्रोक्षणे धाण्डने देवता
 काने उन्नमप्रयाजे वायेः पावकस्य मिश्रुवे शुनिर्द्देश उपांशु मर्व उन्नमवेता वाग्य नागौसनः पावकश्चनेमित्यत्रे पावकश्चात्र
 वाक्या। येयनामहे। मिं पावक मये पावकरो विषा ना रवौ घट्ट इति याज्या। अग्निश्चुचि वततमः शुचिर्विषः शुचिः कविः। शुचि
 रोचतमित्यत्र वाक्याग्निः शुचो। येयनामहे। मिं शुचिमुदग्ने सुवयश्च वशु काभा जंत इरतो। तव योतीं ष्य र्वया उवौ घट्ट इति या
 ज्याश्चिष्ट नदत्त वाक्या। माह्ला विद्या अग्निमुजः कतुर्देवानाममृक्तः। अग्निश्च विष्मममो। याज्यात्र अथाग्नेः पावकस्य
 प्रिया। न्यया लगेः शुचोः प्रि हविः अग्निमाते प्रो हेतं यज्ञस्य देवमृद्विजं होतासे त्वया तस्यो र्वौ र्व इति। घट्टादिनापह्ने
 प्रयोगा गच्छेति यः कर्मागच्छेत्तु वतसः वस्त्रे करवो मयो हं दोषानां अहं हे वदीयते। छंदोगेयजमानेन धेनु रभहा वृक्षतरी वृक्ष
 तरश्चुषीयते। एवं द्वादशचतुर्विंशतिभ्यः शीयद्वाणां विभागाः। व्यह नमृक्त वाका दो उपांशु देवता द्वयोः क्रिः शवं ममो एत
 दिष्टिद्वयस्थाने आग्नेयोष्ठा कपाल एव वा एके वेष्टि। तदेष्टिद्वयस्य ममृक्षितादक्षिणा इ हेव वाया दोपांशु च वयौ र्णमा मव

घात्पात्रवाक्यादि॥ अथादित्येव॥ तत्रापि शांखायनोक्त्या देवतापदोपांशुचक्रपातोपवेधोद्धारणया जीवर्जपञ्चाम् २५
 दनोक्तांतेर्द्वाणोपवित्रवतिमं वपनं उपसर्जनीयहणं शृते श्रुतं नः संयवानामिभर्शज्ञानिवासनानिउत्तसंति। आण
 दानेदिति गच्छेत्सादि। सर्वो विशेषः सप्तदशसामिधेयः। शोकिष्कोरासमीमहोऽष्टपुषाजाग्रहयवोऽतंमवाधोऽस्त
 योऽसमिद्धोऽग्रहयादिपुष्टिमंतावापान्नगो। अग्निनारपिमश्रवत्योषमेवदिवेदिवो। यशसंवीरवत्तमो। इत्यायेय
 य। गयस्फानोऽग्नीवहावसवित्यष्टिवर्द्धनः। सुमित्रः सोमनोन्वोऽइति सौम्ययात्रवाक्या। प्रधानश्चाउत्तत्वाभदिते
 मद्यहं देव्युपवोऽमुश्रुतीकामोऽहोऽत्यवाहायेयजमहेऽदिति मही नृषुमातरं ब्रुवत। नाश्रुतश्चापत्रीमवसेजं न
 उकिं नमजं रंती नुरुवी नुशर्मागमदिति सुप्रणीति। वोऽषडितियाज्या। छिष्टहृतो विराजो संयाज्ये प्रेक्षो अग्ने दी
 दिहेपुरो नो मय्यासूयविष्ट। त्वां शश्वंत उपयति वाजोऽशुपतां हविरिमो अग्ने वीततमा। निहया नमो वादि देववा
 विमह। अग्नि न इंसुरजीणि व्यंरूवोऽदिति दक्षिणाया धेनु रसाति विशेषः। अष्टा इष्टे इयं वे उर्दक्षिणा मया दत्ता। रुवि

तावतीशुभतां दत्ति ॥ १ ॥ अथ कृत्वा कादाग्रपांशुवदिति निर्दिष्टा ॥ शिष्यप्रवृत्तिवशाद् अथ सावेतस्मिन् विद्वत्क्षेत्रे नाम
 नाका संवसरांतोपित ॥ हविकरणयज्ञेतावदस्मिन् विचारं ॥ ततश्च हविर्दिष्टयः तदनेतत् ॥ अथ हविरावतवा
 ग्रिनिर्वाहविधिः ॥ तत्र हविरंतेवाग्रिहोत्रहोमेष्टादिप्रशस्तिर्हविर्मांशाग्रीनामग्रीष्यज्ज्ञात्राभ्युपगच्छति ॥
 वासमीयजमानो धुर्य वेदघात्रा स्मृत्युक्तं शतवासाण मोक्षं ॥ ॥ अथ हिताग्निवृत्तानि ॥ नाटनं वदेशं नाग्निश्च नय
 उदेशं ॥ अथ चारेणोतं स्मांतं वयायुश्चिह्नं नयनं वदेशं ॥ ॥ अथ हिताग्निवृत्तानि ॥ नाटनं वदेशं नाग्निश्च नय
 नमहायेह वीसयं कृतं ॥ अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥ अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥ अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥ अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥
 २५ दृष्टांतो द्वादशरात्रं वसवारी ॥ सर्वविधमग्नीनां नित्यवाली ॥ हविर्होमा ॥ अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥ अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥
 अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥ अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥ अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥ अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥ अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥
 अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥ अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥ अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥ अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥ अथिहोत्रार्थं प्रकृतं ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ इति श्रीरामकृतसोमप्रतिविग्रहस्तोत्रम् ॥ ध्यानपद्धतिः समाप्तः ॥ पुनर्नवडा ॥
॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीलक्ष्मीयुक्तमन्त्रः ॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

श्रीगणेशाय नमः

४५३६

न. ला. क्र. ५